
Željko TANJIĆ

SMISAO PATNJE U
BESMISLU NASILJA –
– PRIMJER VUKOVAR-
SKE PATNJE

1. ČOVJEK I NASILJE

Čovjek je nasilno biće. Današnje društvo i sve grane znanosti trude se razumjeti razloge i fenomenologiju nasilja te su više nego ikada usmjereni na pokušaj iznalaženja rješenja za nasilje. Pitanje nasilja vezano je uz nikada do kraja odgovoreno pitanje o postojanju zla, donde malum? Ovo je pitanje žalac u tijelu svakog promišljanja koje pokušava dati konačan odgovor na temeljna pitanja ljudskog postojanja. Posebice je žalac svakom filozofskom, religijskom i teološkom promišljanju o ovom pitanju. O fenomenu zla, kao i o njegovim korijenima, ovdje je nemoguće iscrpno govoriti i dati iscrpan pregled bogate literature (Vučković, 2008.; Varone, 1998.). U ovom izlaganju čini mi se važnim istaknuti sljedeće: suvremena filozofija, pa čak i teologija, izbjegavaju ovo vječito ljudsko pitanje i prepuštaju ga drugim područjima znanosti i društva polazeći od pretpostavke kako je o njemu već sve rečeno i kako ga je, na tragu optimizma moderne, premda je višestruko doveden u pitanje, moguće riješiti odgojem ili oblikovanjem nenasilnih struktura društva. Danas se, uostalom, više ne govori o zlu, pa često ni o dobru, jer su ove kategorije, kao i svi drugi nosivi pojmovi naše civilizacije, toliko opterećeni da im je teško pridati ili razumjeti njihovo pravo značenje. Tako se i pitanje zla svodi samo na pitanje vanjskog nasilja i cilj društva, što nije nelegitimno, nije propitkivanje dinamike zla, pa ni nasilja, nego samo vanjsko ograničenje nasilja. Dok se tom fenomenu u širem društvenom kontekstu pristupa na ovaj način, dotle smo svjedoci kako sve više pojedinaca, pa time i čitavi segmenti društva, u susretu s nasiljem ostaju nemoćni, pred njim se povlače ili ga estetiziraju na neprimjeren način. Stvarno se nasilje prikriva, a ono estetsko, koje se čini nestvarnim, zasipa nas sa svih strana. Stvarno nasilje treba zanemariti, potisnuti, a ovom potonjem treba širom otvoriti vrata.

2. ČOVJEK I PATNJA

Takav je slučaj i s patnjom. Premda je o ovoj temi veoma teško govoriti jer patnja je uvijek konkretna stvarnost pojedinaca i skupina, danas se patnju često promatra u istoj ravni s nasiljem. S obzirom na nejasan pristup fenomenu zla u svijetu, patnja i nasilje se često izjednačavaju i imaju jednak status. Zapravo, u našem je jeziku, a time i u proučavanju i promišljanju tih fenomena, ova razlika gotovo i nestala. Svaka je patnja nasilje i svako je nasilje patnja. A to mi se čini fenomenom zla u ljudskom životu i društvu. Naravno, u konačnici, i patnja i nasilje predstavljaju nikada do kraja razjašnjenu zagonetku ljudskoga života, zagonetku koju obično označavamo kao negativnu. I premda imaju isti korijen u fenomenu ljudske konačnosti, u čovjekovoj nemogućnosti da do kraja i u potpunosti ovlada vlastitim životom i da postigne potpunu transparentnost i harmoniju sa svijetom, i premda često u suodnosu, ova dva fenomena nisu istoznačna. O tome nam na svojim stranicama svjedoči i Sveto pismo, koje u središte postavlja pitanje odnosa između čovjeka, njegove nutrine i nasilja. Na stranicama Svetog pisma nasilje se otkriva kao ključno pitanje ljudske egzistencije u svijetu i povijesti, pokazujući da bitno oblikuje odnos Boga i čovjeka, čovjeka i čovjeka, te čovjeka i društva. Ove su dimenzije odnosa ključne za razumijevanje nasilja, kao i za njegovo rješenje. I u tome se odlikuje posebnost židovsko-kršćanskog pristupa stvarnosti spram grčkog mišljenja, koji ključ ne traži u odnosu, nego u mišljenju.

U takvom načinu razmišljanja, premda je patnja često posljedica nasilja, kao što i sama može prouzročiti nasilje i pokazuje svoju besmislenost posebice kada se radi o nevinim i nezaštićenim osobama, patnja u sebi nosi i klicu smislenosti. Ona zapravo otkriva da smisao obitava onkraj, pa i posred besmisla. Kada? Iako je o tome teško govoriti, naročito kad smo svjesni da je patnja uvijek uzrok boli, ona se takvom pokazuje kao čin koji ukazuje na besmisao nasilja i kao čin koji nudi izlaz iz začaranog kruga nasilja onda kada se, da se poslužimo rječnikom Dietricha Boenhoffera, pokazuje istovremeno kao otpor i predanje (Boenhoffer, 1993.). Onda kada se i samo nasilje pretvara u patnju. Mi ćemo često reći da neizlječiv bolesnik pati. On zapravo trpi beskrajno nasilje, ali vjerujemo da, prihvaćajući tu stvarnost, jest patnik. Besmislu nasilja pokušava dati smisao patnje.

U novije vrijeme u svojoj se kulturalnoj antropologiji i misli René Girard suočio s ovom problematikom ukazujući kako upravo u Novom zavjetu i u osobi Isusa Krista

nalazimo kraj svake ideologije žrtve i žrtvovanja kao uvjeta stvaranja mira među osobama i u društvu, što pak ne vodi izravno u nestajanje svake patnje (Girard, 2004.). On razotkriva iskrivljenu logiku žrtvovanja, ali i upozorava da se i u modernom liberalnom društvu, kao i u totalitarnim ideologijama 20. stoljeća, često upravo u ime odricanja od svake žrtve, krenulo spram terora država, rase, nacije, klase, od religioznog žrtvovanja do ateističkim ideologijama nadahnutih masakra. Isto tako, u nejasnom određivanju pojmova žrtva, patnja, nasilje krije se opasnost od ideologije viktimizacije i zapravo, na temelju neiskrenih i politički motiviranih pomirbi, stvara prostor za novo nasilje. Upravo smo danas, kada se religiozni pojmovi patnje, oprostjenja i pomirenja koriste u političke svrhe, svjesni opasnosti brkanja pojmova i njihovog značenja. I kao što su u 1990-ima religiozni pojmovi često bili korišteni u svrhu nacionalističkih ideologija svih boja, na tragu stvaranja sakralnog poimanja nacije, tako su danas u opasnosti da budu stavljani u političku funkciju stvaranja preduvjeta za političko pomirenje, ali onakvo koje se ne suočava sa svim vidovima patnje i nasilja i tako često otvara prostor novim i drugačijim, ako ne istim oblicima nasilja.

3. VUKOVARSKA PATNJA

Upravo je Vukovar primjer jedne takve konfuzije. U Vukovaru se dogodilo nasilje: nasilje u ime ideologije koja je željela ovladati ovim prostorima, ne samo Hrvatskom nego i Bosnom i Hercegovinom i područjima bivše Jugoslavije. Nasilje koje je prouzročilo patnju svima, bez obzira na vjeru i naciju. Nasilje koje je izazvalo patnju i stvorilo žrtve. Potrebno je smisljeno pristupiti patnjama i žrtvama kako se patnja i žrtva ne bi pretvorile u novi krug nasilja te kako bi i žrtve i patnici mogli naći izlaz iz tog stanja. Jer, kako je nedavno u intervjuu *Svjetlu riječi* istaknuo teolog Robert Schreiter, i žrtva je uvijek više od žrtve (Schreiter, 2010.). Gdje se dakle danas krije opasnost? U tome da se patnja i žrtva podrede iluziji o napretku društva, pa i države, napretku kojem je spomen patnika i žrtve prepreka. Naravno, ako ne idemo k pomirenju i oprost, to može biti perverzija same patnje i žrtve te nov oblik nasilja. No, isto tako, ako se patnja i žrtva podrede drugim ciljevima, kao što su gospodarski napredak, brži ulazak u određene političke integracije, investicije, onda smo religiozni govor stavili u službu druge ideologije, ništa manje pogubne nego što je nacionalistička.

U tom spletu promišljanja pitamo se može li se oblikovati teološku misao koja se pita kako kršćanstvo može

odgovoriti na krizu povijesnog trenutka, na govor o negativnim stranama povijesti, patnjama i mogućnošću gubitka bilo kakvog smisla društveno-povijesne egzistencije. Može li kršćanstvo ponuditi neki valjan, javni, opći govor koji bi bio izazov čovjeku i društvu, gotovo zarobljenima u promišljanju o nedostatku smisla povijesti i egzistencije, ali o smislu patnje u besmislu nasilja?

To je pitanje vjerodostojnosti kršćanske vjere i, vezano uz krizu smisla povijesti, temeljno je ishodište nove političke teologije (Metz, 2004., 2009.). Ono predstavlja i temelj kritike teologija transcendentalnog, personalističkog i egzistencijalnog usmjerenja jer ih shvaća kao teologije koje se oblikuju na temelju situacijski slijepe spasenjske metafizike koja zanemaruje i zapravo zaboravlja povijest. U Metzovom načinu razmišljanja ovi su teološki pravci previše privatizirani, koncentrirani na razumijevanje modernog subjekta u njegovoj privatnosti, a ne u njegovoj javnoj, društvenoj, pa i političkoj dimenziji. Stoga Metz pokušava formulirati teologiju koja će „deprivatizirati“ kršćanski govor o Bogu, oblikovati važnost eshatološke poruke kršćanstva u sadašnjim društvenim uvjetima. Pritom teologija u javnosti mora razviti vlastitu kritičko-oslobađajuću snagu. Takva teologija traži i novo razumijevanje Crkve, koja se shvaća kao institucija društveno-kritičke slobode vjere koja opaža i razvija svoju kritičko-oslobađajuću zadaću u društvu i za društvo, pri čemu eshatološki pridržaj treba čuvati teologiju i Crkvu od nekritičke identifikacije s društvenim napretkom.

Na pozadini ovakvog promišljanja Metz, na tragu Nietzscheova govora o mrtvome Bogu, jasno pokazuje da smrt biblijskoga Boga znači i smrt spomena patnje, nevolje i krika za oslobođenjem koje Bog pokazuje u Isusu Kristu, u njegovoj smrti i uskrsnuću. Taj je zaborav Boga doveo i do zaborava čovjeka, omogućio je da se govori o religiji, ali ne i Bogu. Metz se kritički osvrće na religijsku situaciju vremena jasno pokazujući da je takva religioznost u službi privatiziranog subjekta i njegovog osjećaja i ugođe. Biblijski Bog, koji iz zaborava trga patnju i bol, i to ne vlastitu, nego drugoga, ne uklapa se u ovu religioznu mapu svijeta koja je zapravo bezboštvo prijateljski raspoloženo prema religiji. Religija je gotovo estetska začaranost, wellness duše u kojemu nema mjesta za *ethos* deset Božjih zapovijedi, pa ni za govor na gori.

Udaljavanje od biblijskog Boga ima strašne posljedice: umanjenje i suženje moralnih mjerila, samoostvarenje kao jedini kriterij bilo kakvog djelovanja, skeptičnost prema bilo kakvim promišljanjima koje vode univerzalnom jer se smatraju totalitarnima. Iz toga u kasnijim spisima pro-

izlazi Metzova kritika sekularizacije koja dovodi do druge maloljetnosti. Zapravo, pored iskrivljenog religijskog diskursa, i vodeći društveni i znanstveni diskurs, kao što su teorije sistema, konstruktivizam, neuroznanosti, više uopće ne grade svoja promišljanja na govoru o subjektu, slobodi ili odgovornosti. Čovjek se pokazuje kao semantičko opterećenje naslijeđenog europskog humanizma unutar kojega je sebstvo postalo eksperimentalno mjesto, projekt za različita tumačenja unutar kojega su sloboda i odgovornost iluzije. Tehnička mogućnost reproduciranja čovjeka dovodi u pitanje humanum i traži nove puteve etičkih temelja. Bez anamnetske racionalnosti, bez spomena, jednog od ključnih Metzovih pojmova po kojem je ova knjiga dobila naslov, koji ima svoje izvore u spomenu i razvija svoju senzibilnost za slabe i potlačene, nema ni humane racionalnosti. Biblijski spomen Boga, *memoria passionis et resurrectionis Jesu Christi*, lijek je protiv umornosti i maloljetnosti subjekta i razaranja svijeta.

Kao i politička teologija koju Metz oblikuje kao praktičku fundamentalnu teologiju, tako je i kršćanska misao o Bogu praktična i politička misao jer svima jamči mogućnost da budu subjekti. Ova teologija postavlja princip nasljedovanja u središte pozornosti te ustrajava, možda često i jednostrano, samo na njenoj patničkoj ustrojenosti kao trpljenju. Metz tako definira kršćansku vjeru kao „praksu u povijesti i društvu koja samu sebe shvaća kao solidarno ufanje u Boga Isusa Krista kao Boga živih i mrtvih, Boga koji sve poziva da budu subjektima pred njegovim licem“.

Kao spomen muke i uskrsnuća, pamćenje lomi začarani krug evolucionizma i evolucionističke svijesti i emancipatorskog razumijevanja povijesti. Vjera u uskrsnuće po Bogu živih i mrtvih, posredovana preko spomena patnje, znači da postoji nenamireni smisao mrtvih pobijedenih i zaboravljenih. Nada u spas mrtvih konkretizira se u očekivanju bliskoga Kristova dolaska koji lomi začaranost evolucionističke bezvremenosti te time tek omogućuje da zaživi radikalno nasljedovanje na koje smo svi pozvani. U svjetlu ovakve teologije, i patnja Vukovara u besmislu nasilja zadobiva sasvim druge orise.

LITERATURA

- D. BONHOEFFER, *Otpor i predanje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- R. GIRARD, *Promatrah sotonu kako poput munje pada*, AGM, Zagreb, 2004.
- J. B. METZ, *Politička teologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004.
- J. B. METZ, *Memoria passionis. Provokativni spomen u pluralističkom društvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
- R. SCHREITER, Više od žrtve, u: *Svjetlo riječi* 28 (2010.), 332, Sarajevo, studeni 2010. (intervju vodio Zoran Grozdanov), str. 20-23.
- F. VARONE, *Nevolje s odsutnim Bogom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.
- A. VUČKOVIĆ (ur.), *Bog i zlo. Teodicejski ulomci*, Hegelovo društvo, Zadar, 2008.